

مدرسه و کلیسای ژاندارک، ضرورت حفاظت و احیا

ماندانا یزدان – کارشناس ارشد ی، کارشناس ارشد شهرسازی

yazdanshenas72@gmail.com

چکیده مقاله

مدرسه و کلیسای ژاندارک دو بنای به هم پیوسته از دهه اول و دهه چهارم دوره پهلوی هستند که در شمالی‌ترین بخش منطقه محدوده شمال شرقی چهارراه استانبول در مجاورت بلافصل چند بنای ارزشمند از اواخر قاجار تا دهه چهل شمسی واقع‌اند، که از آن میان می‌توان به عمارت مشیرالدوله و پاساژ و برج پلاسکوی سابق اشاره کرد. ورودی اصلی مجموعه در انتهای بیندارک در خیابان منوچهری و ورودی‌های فرعی در انتهای بن‌بست طاهری در خیابان فردوسی قرار دارند. مدرسه ژاندارک د فعالیت مدرسه خواهران سن – لازاریت‌های فرانسوی - در دوره قاجار شروع به کار کرد و آخرین بنای آن در حدود شمسی توسط نیکلای مارکف معمار گرجی و مشابه سبک بیشتر آثار او بنا شد. با افزایش تعداد شاگردان مدرسه در سالهای بعد با طرح معماران خارجی دیگری توسعه یافت و تغییراتی در بنا ایجاد شد. پس از سال و مهاجرت فرانسویان ایران، بخش آموزش زبان فرانسه تعطیل شد و تغییر کاربری‌هایی در بخش‌های آموزشی بنا رخ داد، اما دیر خواهران نیکوکار و کلیسا در مالکیت آنها باقی ماند. از فعالیت‌های اصلی خواهران در این سالها، حمایت و پرستاری سالمندان ارمنی در سرای کوچکی در خیابان جمهوری اسلامی است و کلیسا نیز به طور خصوصی دایر است. در حال حاضر بخش‌های قدیمی‌تر بنا نیاز به مرمت دارند و با توجه به چندپاره شدن مجموعه از حیث مالکیت و کاربری، ضرورت مطالعه روی طرح احیا در شأن مجموعه و با تکیه بر نیازهای منطقه و کادر خواهران نیکوکار احساس می‌نماید. نانچه در سالهای گذشته نیز چنین مطالعاتی در قالب رساله‌های دانشجویی با مشاوره کارشناسان و استادان صورت گرفته و جای بازبینی و بذل توجه دارد. بخشی از دیواره غربی ملک با پاساژ پلاسکو مجاورت بلافصل دارد و از آنجا که مجموعه در دهه هفتاد جزو آثار ملی رقم خورده، بدیهی است برای ساخت و ساز جدید در حریم درجه یک اثر باید ملاحظاتی در نظر باشد. آنچه لازم است اشاره شود اینکه مدرسه و کلیسای ارزشمند ژاندارک سالها در بافت پنهان بوده‌اند و از اینرو بیشتر شهروندان از وجود آنها بی‌آینده نزدیک حتی مکان به طرح‌هایی دست یافت که آزادسازی آنها را از میان بافت مد نظر داشته باشند، این بخش ارزشمند از پایتخت، تاریخ منحصر به هتر از پیش بازگو می‌کند.

مقدمه

در شهرهای مختلف ایر ساختمانهایی از اواخر دوره قاجار یا اوایل دوره پهلوی موجودند که تاریخچه‌ای کم و بیش مشاه دارند و مالکیت، سلامت و بهره‌برداری از آنها پس از سال تغییرات، پیچیدگی‌ها و تردیدهایی شده است و مجموعاً وضعیت بلاتکلیفی را برای آنها رقم زده است. از این رده بناها می‌توان به مدارس جدیدی اشاره کرد که بنیان آنها قاجار توسط مسیونرهای خارجی گذاشته شده و با مهاجرت مالکان / یا گردانندگان آنها در سی و چند سال اخیر متروکه یا نیمه فعال شده‌اند و ضرورت رسیدگی به آنها بیش از پیش احساس می‌شود. مدرسه و کلیسای ژاندارک از این بناهاست که در بافت تاریخی شمال منطقه تهران، در محدوده شمال شرقی چهارراه استانبول واقع است، مجموعه نسبتاً وسیعی که ورود به آن از شمال از انتهای بن اندارک در خیابان منوچهری و از غرب از انتهای بن بست طاهری در خیابان فردوسی مقدور است. اما موقعیت آن از ابتدا علاوه بر آنکه به مدرسه سن لویی بین خیابان‌های فردوسی و لاله خانه‌های انگلیس، روسیه، ترکیه و آلمان بسیار نزدیک بوده است، از جهات دیگری نیز دارای اهمیت است؛ اینکه درست در مجاورت باغ خانوادگی خاندان پیرنیا بنا شده و به عمارت فاخر مشیرالدوله و خانه خسروخان پیرنیا کاملاً مشرف است. همچنین جوار بلافصل آن با پاساژ و برج سابق پلاسکو سبب شده است نام این مجموعه در روزهای اخیر میان شهروندان و بیش از گذشته بر شناساندن اهمیت آن اهتمام شود.

بنابر شواهد درباره مدرسه و کلیسای ژاندارک تقریباً هیچ سند مکتوب معتبری در ایران باقی نمانده و اساس شنیده‌ها و تطبیق اطلاعات مرتبط است.

تاریخچه بنا

این مجموعه به مبارز فرانسوی ژاندارک () که سالگی زنده سوزانده شد نامگذاری شده . الهامات غیبی از جانب قدیسان او را برای نجات فرانسه از سلط انگلیسی‌ها به قیام او . ژاندارک قدیسه‌ها .

ژاندارک از تلفیق دو مؤسسه سن ارامنه - حوالی میدان قزوین - تأسیس شد ابتدا به صورت دارالایتام توسط خواهران سن‌ونسنان دو پُل از جمعیت لازاری های فرانسوی که از سال ایران مستقر شدند نخستین مدارس را در رضاییه (ارومیه) و تبریز ایجاد کردند، تأسیس شد. این جمعیت از مسیحیان کاتولیک () در پاریس بنیانگذاری شد و در قوانین آن با سه هدف عمده تصویب شد: تعلیم و تربیت طبقه تهی ایجاد تشکیلات روحانیت و اعزام هی های مذهبی برای آموزش. پدران روحانی لازاریست در ه.ش. در خانه‌ای اجاره‌ای در جنوب تهران مستقر شدند و لویی حاصل توسعه تدریجی سیستم آموزشی آنها بوده است. این تهران در اصفهان بنیان گذاشته شد. آنها در شرق پیش از ایران، به عثمانی، مصر، سوریه، لبنان و فلسطین وارد شدند و به فعالیت پرداختند. ه.ش. درهای

های که نام برده شد در تهران بسته شدند و در ه.ش. مدرسه ژاندارک یا مدرسه سُورها (خواهران) در اروپایی‌نشین و ارمنی‌نشین خیابان منوچهری فعلی تأسیس شد.

ملک بخشی از املاک میرزا نصرالله‌خان نایینی مشیرالدوله، صدراعظم مظفرالدین . گفته می این ملک توسط خواهران نیکوکار - عمدتاً از ارثیه آنها - خریداری شده و شاید دلیل انتخاب آن نزدیکی به مدرسه سن‌لویی در کوچه‌ای بین فردوسی و لاله . تاریخ خرید ملک بنا بر روایات به اواخر دوره ناصرالدین شاه بر می ی اولیه توسط نیکلای مارکف (-) معمار گرجی طراحی و ساخته شده است. این مدرسه ابتدای تأسیس تا کلاس نهم متوسطه آموزش می و در سالهای بعد دبیلیم کامل متوسطه را ارائه می‌ک . مدرسه ژاندارک برای معدودی از شاگردان رایگان بود . فرانسوی‌ها . این مدرسه فعالیت می‌کرد . مدرسه در این تاریخ، دانش آموز داشته است. چهار تن از خواهران شفقت les filles de la charité که از ارومیه و لبنان به تهران آمده در بخش غربی بنا سکونت دارند. صومعه و کلیسا در اختیار آنها و آموزشی بنا در اختیار وزارت آموزش و پرورش قرار دارد.

معماری بنا و محوطه

به نظر می‌رسد طراحی و ساخت بنا بلافاصله پس از اتمام ساختمان مدرسه البرز و تا حدی شتابزده صورت گرفته باشد. عکس‌های قدیمی موجود نشان می‌دهند پیش از اتمام بنا مدرسه فعالیت شروع کرده باشد؛ در پس‌زمینه عکس‌ها ها ند و از سویی نمای ساده و کم‌کاری که مارکف در این بنا به کار برده بین کارهای او در این سالها مستثناست؛ شکل کلی بنا تقارن وزین همیشگی کارهای مارکف را ندارد و با توجه به سایر آثار او ترکیب ناقصی به نظر می چنانچه نمازخانه کوچکی که او در بخش میانی مدرسه در نظر گرفته بوده، در سالهای بعد تخریب و کلیسای عظیمی جایگزین آن می ود؛ همچنین بعداً در نقاطی ورودی‌هایی برای دسترسی‌های بهتر در آن ایجاد می . احتمال می محدودیت توان مالی و کمبود یا نبود کمک‌های دولتی در ابتدای تأسیس مدرسه، دلیل دیگری برای نواقص ساخت بنا باشد. طبقه یک زیرزمین . بخش غربی آن به خواهران ی کاربری آموزشی داشته . در طول سالیان، فضاهای مختلف مانند اتاق‌های آموزش موسیقی، سالن غذاخوری، کارگاه‌های آشپزی و شیرینی‌پزی و فضاهای تأسیساتی، همچنین لابراتوارهای سمعی و بصری و آزمایشگاه‌ها، کتابخانه و نمازخانه، در طبقات و در بخش‌های مختلف بنا جایجا شده . سازه بنای اصلی شامل دیوارهای آجری باربر، طاق ضربی و خرپای چوبی در زیر شیروانی است. تزیینات آجری کاری سردر ورودی، عمده‌ترین تزیینات بنا به‌شمار می‌روند؛ تلفیق آجر و سطوح گچی در نماهای اصلی، ویژگی نماهاست. مارکف نشانه دیگری از خود به جا گذاشته و آن دو ردیف درختان کاج تهران است که استفاده از آن در مقابل ورودی یا در محوطه ساختمانهای طراحی شده توسط او سابقه دارد. چند سال پس از ساخت بنای اصلی، ساختمان‌های آجری با بام مسطح و کم و بیش به سبک مدرن، به منظور کلاس‌های آمادگی و مکمل کلاس‌های ابتدایی، به بدنه جنوب‌شرقی محوطه شمالی و در محوطه

جنوبی به‌طور پراکنده ساخته . درباره بخش الحاقی شرقی بنا که کاملاً ناهمگون و نامتوازن به آن متصل شد نگارنده صرفاً از ترکیب پنجره‌ها و لبه آنها و در مجموع از سیمای ظاهری، از قدمت آن بخش و از اینکه ر معمار فرانسوی در آن سالها مشخصاً به ساخت مدارس در ایران مشغول بوده مال می‌دهد این تکه از مجموعه که در آن سابقاً کلاس های آمادگی دایر بود و برای محصلان آمادگی حیاط جداگانه در اختیار داشت، شیوه طراحی او برای مثال در دبستان حافظ واقع در بازار تهران و مجاور امامزاده زید (ع) مشابه طراحی بخش مذکور است. در بخش ورودی از شمال و از انتهای بن‌بست ژاندارک نیز بخش دوطبقه‌ای ساخته شده که سالن بزرگی با کارکرد مل می شود. این بخش سبب شده است در این مسیر، مجموعه کلاً از دید پنهان شود. که در جنوب غربی ملک ساخته شده و سابقاً در آنها کلاس‌های دبستان دایر بوده، سالهاست متروکه‌اند. از نواقص معماری این بخش که نگارنده از آخرین سالهای دوره پهلوی به یاد دارد اینکه برای ورود به یا خروج از یکی از کلاس‌های طبقه کلاس دیگری صورت می‌گرفت که موجب در مرکز بنا کلیسای عظیمی آندره ژولین فرانسوی با همکاری یک مهندس ناظر ایتالیایی ساخته شده که گفته می‌شود تاریخ طراحی آن / یعنی پس از اتمام جنگ جهانی دوم ساخته و بهره‌برداری . بام آسفالت آن در دید از بالا به وضوح ناهمزمانی ساخت این دو بخش را نشان می دهد. کلیسا با جهت شمالی جنوبی به بنا متصل ده است طراحی نمای آن هماهنگ با نمای اصل بنا انجام گیرد. در صورت صحت تاریخ ساخت کلیسا، باید اعتراف کرد سازه فلزی آن نسبت به زمان خود در ایران پیشرو و منحصر به محاسبه و اجزای آن پس از تولید برای اجرا به ایران وارد شده باشد. ورود به کلیسا از طریق راهروی اصلی طبقه همکف و سپس از یک در چوبی مزین به شیشه‌های رنگی امکان‌پذیر . چینی‌های ظریف چوبی برای تزئین روزه‌های باریک و بلند کلیسا از داخل و برای تلطیف نور به کار رفته . این کلیسای خصوصی متعلق به فرقه لازاریه های کاتولیک تنها در زمان عید کریسمس و عید پاک، فعال است.

در دهه . . در بخشی از محوطه مقابل دیر خواهران، با سازه بتنی مدرنی احداث بالای آن، کلاس‌هایی تعبیه . این سازه به پیلوتی بتنی مدرسه کوشش ارمنه تهران در خیابان میرزا کوچک بی‌شبهت نیست. سازه مدرسه کوشش تقریباً هم‌زمان توسط معماری ارمنی به نام بابگن/باببیک سرکیسیان پس از موفقیت در رقابت معماری اجرا شده است. اتاقک‌های یک طبقه‌ای با بام شیروانی در غربی‌ترین نقطه ملک نزدیک بخش صومعه قرار دارند که زمانی در آنها کارهای دستی آموزش داده می‌شده و در آخرین سالهای فعالیت فرانسوی‌ها به منظور بهداری مدرسه هم از آنها بهره‌برداری می .

های الحاقی به بنا برای جوابگویی به نیازهای مدرسه اواخر دهه یا اوایل دهه پایان یافته، هرچند می برای جمعیت دانش‌آموزان در دهه‌های گنجایش فضاهایی از جمله سالن غذاخوری و سرویس‌های بهداشتی کفایت نمی‌کرده است. حیاط اختصاصی صومعه از گذشته با توری سیمی از حیاط دانش‌آموزان جدا می درختان کاج بیشترین تعداد درختان حیاطها را شامل می .

تغییرات کاربری در چهار دهه گذشته

ج خواهران فرانسوی از ایران، نقل است به تقاضای یک کشیش ی از رهبر انقلاب برای وساطت، صومعه و کلیسا در مالکیت مسیحیان کاتولیک باقی می‌ماند. های آموزشی در اختیار وزارت آموزش و پرورش قرار می‌گیرد. چهار خواهری که صی خود سکونت دارند به مراقبت از سالمندان ارمنی در مکان دیگری نزدیکی اینجا می‌مانند. یک تن از خواهران از نیکوکاران لبنان است که به خواهران دیگر که از شهر ارومیه در تهران ساکن شده‌اند پیوسته است. کلیسا و اقامت خواهران از سایر بخش‌های مهم مجموعه مجزا هستند. سایر بخش‌ها در طول این چهار دهه به مقاطع مختلف دبستان، راهنمایی، پیش‌دانشگاهی، آموزش بزرگسالان، همچنین در مقطعی به خوابگاه دانشگاه تربیت معلم اختصاص یافته است. به این ترتیب الحاقات مختصری از جمله شیرهای آبخوری درست در محور اصلی مجموعه مقابل ورودی کلیسا در این سالها ایجاد شده است.

پیشنهاد احیا و یکپارچه‌سازی

سالهای اخیر، تغییرات پی در پی در کاربری بخش آموزشی و فقدان مدیریت واحد در مجموعه، سبب شده است حفظ و نگهداری بناها با توجه و دلسوزی یکسان صورت نپذیرد، چنانچه خواهران بخش صومعه را به فراخور نیاز، تعمیر مرمت کرده در حالی که پاره‌هایی از بخش آموزشی یا متروکه‌اند یا در آنها مداخلاتی به دلیل نیازهای مقطعی و شاید دور از شأن بنا صورت گرفته است. از آنجا که در آغاز کل ملک متعلق به خواهران کاتولیک بوده است، شاید گزینه بهتر اعمال کاربری متناسب با فعالیت‌های خواهران، دستکم به بخش متصل به صومعه و کلیسا باشد. این ایده چند حسن دارد، یکم آنکه رسیدگی به داخل و سیمای بنا می‌تواند به صورت یکسان انجام گیرد؛ دوم شاید از بنای کلیسا استفاده بیشتری شاید در رفت و آمد شهری خواهران سهولت ایجاد شود. نکته دیگر اینکه با وجود عرصه چند هزارمتری به دلیل موقعیت خاص، همسایگی‌ها و الحاقاتی که به بنا صورت گرفته، مجموعه پنهان از دید است و باید گفت بهترین دید به آن از فراز ساختمان سابق پلاسکو بوده است. با توجه به ارزش و اهمیت بنا به عنوان یک اثر ملی که حدود دو دهه از ثبت آن می‌گذشت حتی‌الامکان در طرح احیای احتمالی آشکارسازی مجموعه از میان بافت پیرامون بگنجد، شاید تا صدسالگی بنا مکان معرفی بهتری از آن فراهم شود! با وجود خانه‌ها و عمارت‌های باقی‌مانده در همسایگی عرصه ژاندارک و برخی بناهای قدیمی شناسنامه‌دار دیگر ارزش تاریخی این محدوده با احیای ژاندارک افزون خواهد شد. مطالعات مفصلی درباره ایده هویت‌بخشی به بنا و احیای آن، در قالب رساله دانشجویی کارشناسی ارشد معماری دهه انجام گرفته است.

این مقاله تحقیقی برای درج در کتاب چهارمین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران - استان تهران، که از سوی سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری در فروردین لایف شده است.

• غلامعلی « به خارج از کشور در دوره تهران »

• سایت مربوط به جمعیت سن <http://www.fdlcprocheorient.org/jeanne-d-arc-teheran.html>

• ها از:

- خانم آنتوانت لیا، ایتالیایی الاصل زبان فرانسه ساکن تهران
- پدر ژاک، کشیش مستقر در کلیسای کاتولیک غرب یا لاتین در تهران
- مرحوم طوماس طوماسیان، مهندس ساختمان فعال در دوره پهلوی
- خواهر نورا، سرپرست گروه خواهران شفقت ساکن در صومعه ژاندارک
- خاطرات نگارنده پیش از سال

